

TÜRK ARKEOLOJİ VE ETNOGRAFYA DERGİSİ

TURKISH JOURNAL OF ARCHEOLOGY AND ETHNOGRAPHY

e-ISSN: 2791-8394

Sayı | Number: 92

Temmuz | July 2026

Azerbaycan Milli Giyim-Kuşam Kültürü: Tarihi Gelişim Aşamaları ve Etnografik Özellikleri

Azerbaijani National Clothing Culture: Historical Development Stages and Cultural Characteristics

Kamale Aliyeva

Doç. Dr.

Azerbaycan Milli İlimler Akademisi (AMİA), Abbasgulu Ağa Bakıhanov Tarih ve Etnoloji Enstitüsü, Bakü, Azerbaycan

aliyevakamala187@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0004-8825-6605>

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 12.02.2026

Kabul Tarihi | Accepted: 01.07.2026

Yayın Tarihi | Published: 31.07.2026

Atıf | Cite As

Aliyeva, K. (2026). Azerbaycan milli giyim-kuşam kültürü: Tarihi gelişim aşamaları ve etnografik özellikleri. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 92, 111-125.

Değerlendirme: Bu makalenin değerlendirmesi çift taraflı kör hakemlik ile yapılmıştır. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edilmiştir.

Etik Beyan: Bu makalenin yazarı tarafından çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir.

Review: This article was evaluated by double-blind peer review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: The author of this article declares that scientific and ethical principles were followed during the preparation of the study and that all studies used were cited in the references. This study does not require ethics committee approval, and the data used was obtained from literature reviews/published sources.

Yapay Zeka Etik Beyanı: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde dil kontrolü, yazım kurallarını düzenleme, özet hazırlama ve İngilizce özetin çevirisi amacıyla yapay zekadan yararlanıldığı beyan edilmiştir.

Etik bildirim: taed@ktb.gov.tr | <https://dergipark.org.tr/tr/pub/arkeolojiveetnografya/policy>

Çıkar Çatışması: Bu makalede herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Telif Hakkı & Lisans: Dergimizde yayımlanan çalışmaların telif hakları yazarlara, ticari kullanım hakkı dergimize aittir. Yayımlanan çalışmalar CC-BY-NC-ND lisansı altında açık erişim olarak yayımlanmaktadır.

Artificial Intelligence Ethical Statement: It is stated that artificial intelligence was used in the preparation of this study for language checking, spelling correction, abstract preparation, and translation of the English abstract.

Complaints: taed@ktb.gov.tr | <https://dergipark.org.tr/tr/pub/arkeolojiveetnografya/policy>

Conflicts of Interest: There is no financial conflict of interest with any institution, organisation or person in the article.

Copyright & License: The copyrights of the studies published in our journal belong to the authors, and the commercial usage rights belong to our journal. Published studies are published as open access under the CC-BY-NC-ND license.

Öz

Bu çalışma, Azerbaycan milli giyim-kuşam kültürünün tarihî gelişim süreçlerini, 19. yüzyıl ile 20. yüzyıl başlarındaki kültürel özelliklerini analiz etmektedir. Makalede, milli giyim-kuşam yalnızca bir örtünme aracı olarak değil aynı zamanda halkın estetik değerlerini, tarihsel belleğini ve sosyo-ekonomik hiyerarşisini yansıtan bir maddi kültür mirası olarak ele alınmaktadır. Araştırma kapsamında, Şeki, Karabağ, Gence ve Bakü gibi farklı bölgelerin giyim-kuşam üslupları arasındaki tipolojik benzerlikler ve farklılıklar, dokumacılık merkezlerinin gelişimiyle ilişkilendirilerek değerlendirilmektedir. Özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı ve Azerbaycan coğrafyasındaki kılık kıyafet nizamnameleri ve kısıtlamaları üzerinden somutlaşan devlet politikaları ile toplumsal tepkiler karşılaştırmalı olarak irdelenmektedir. Ayrıca 19. yüzyılın sonundaki ekonomik dönüşümün ve petrol zenginliğinin giyim-kuşam üzerindeki yansımaları, dönemin anı ve yayımlanmış müze kataloglarındaki veriler ışığında tahlil edilmektedir. Sonuç olarak, Nevruz ritüelleri gibi kültürel pratiklerde sergilenen bu geleneksel giyim-kuşamın, milli kimliğin sürdürülebilirliği ve kültürel sürekliliğin gelecek nesillere aktarılmasındaki stratejik önemi ortaya konulmaktadır.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, milli giyim-kuşam, tarihi-kültürel analiz, dokumacılık, sosyal statü

Abstract

This study analyses the historical development processes of Azerbaijani national clothing culture and its cultural characteristics in the nineteenth and early twentieth centuries. This article treats national clothing not merely as a means of covering the body, but as a material cultural heritage that reflects the aesthetic values, historical memory, and socio-economic hierarchy of the people. Within the scope of this research, typological similarities and differences between the clothing styles of different regions such as Sheki, Karabakh, Ganja, and Baku are evaluated in connection with the development of weaving centres. In particular, the state policies and social responses, which materialize through dress codes and restrictions in the Ottoman and Azerbaijani geographies during the last quarter of the 19th century, are analysed comparatively. Furthermore, the reflections of the economic transformation and oil wealth at the end of the 19th century on clothing are analysed in light of the period's memoirs and published museum catalogue data. Consequently, the strategic importance of this traditional attire, exhibited in cultural practices such as Novruz rituals, for the sustainability of national identity and the transmission of cultural continuity to future generations is emphasized.

Keywords: Azerbaijan, national clothing, historical-cultural analysis, weaving, social status

Azerbaycan Milli Giyim-Kuşam Kültürü: Tarihi Gelişim Aşamaları ve Etnografik Özellikleri

Milli giyim-kuşam, maddi kültürün en dinamik unsurlarından biri olarak bir halkın tarihsel serüvenini, sosyo-ekonomik yapısını, coğrafi adaptasyonunu ve etnik kimliğini yansıtan temel bir kültürel veri kaynağıdır. Azerbaycan coğrafyasında milli giyim-kuşam kültürü, binlerce yıllık tarihsel bir süzgeçten geçerek halkın yaşam biçimi ve estetik algısıyla karşılıklı etkileşim içinde şekillenmektedir. Bu giyim-kuşam; nakış, dokuma ve kuyumculuk gibi farklı zanaat dallarının sembolik bir sentezini sunarken, aynı zamanda toplumun manevi değerler sistemini ve estetik zevkini de somutlaştırmaktadır. Kolektif bir emeğin ürünü olan her bir kıyafet, dokumacısından boyacısına, kuyumcusundan nakış ustasına kadar geleneksel üretimin bütünsel bir yansımasıdır.

Azerbaycan kültürel mirasında giyim-kuşam kültürü, toplumsal hiyerarşinin ve sosyal statünün tanımlanmasında bir “görsel dil” işlevi görmektedir. Kullanılan kumaşın türü, rengi ve bezeme yoğunluğu; bireyin sosyal tabakasını, yaş grubunu ve medeni durumunu simgeleyen kodlar barındırmaktadır. Tarihsel süreçte İpek Yolu üzerinde stratejik bir konuma sahip olan Azerbaycan’da ipekçiliğin gelişmesi, giyim-kuşam kültürünün hammadde çeşitliliğini artırmakta ve sanatsal bir zenginlik kazandırmaktadır. Bu bağlamda milli giyim-kuşamın incelenmesi, halkın sadece maddi dünyasını değil aynı zamanda dünya görüşünü ve geleneksel aile yapısının kodlarını çözümlemek bakımından elzem hâle gelmektedir. Bu durum, giyim-kuşamın pasif bir nesne olmaktan çıkıp toplumsal yapıyı aktif biçimde üreten bir kültürel kod olduğunu göstermektedir.

Bu çalışma kapsamında Azerbaycan milli giyim-kuşam kültürü bütüncül bir “giyim-kuşam” olarak ele alınmaktadır. Çalışmanın kapsamındaki geniş konu başlıkları arasındaki metodolojik bağ şu şekilde kurgulanmaktadır: Dokumacılık sanatı, giyim-kuşamın maddi ve teknolojik “hammadde bazını”; giysi formları, milli kimliğin yansıtıldığı ana “görsel yapıyı”; takı ve aksesuarlar ise bu yapıyı tamamlayan “semantik (anlamsal) unsurları” temsil etmektedir. Böylece çalışma, dokumadan takıya uzanan süreci bağımsız konuların toplamı olarak değil bir materyalin toplumsal bir sembole dönüşme aşamalarını izleyen mantıksal bir zincir olarak analiz etmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, Azerbaycan milli giyim-kuşam kültürünün tarihî gelişim aşamalarını, özellikle 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarındaki kültürel özelliklerini analiz etmektir. Çalışma, geleneksel kıyafetlerin estetik bir objeden öte dini inançları, sosyo-ekonomik hiyerarşiyi ve bölgesel kimliği (Şeki, Karabağ, Gence, Bakü vb.) inşa eden bir kültürel metin olduğunu ortaya koymayı hedeflemektedir.

Araştırma kapsamında; yazılı kaynaklar ve minyatürler ışığında giyim-kuşam kültürünün evrimi izlenmekte, 19. yüzyıl kadın giyim-kuşamının tipolojik tasnifi yapılmakta ve giyim-kuşamı tamamlayan unsurların sosyal statü ile ilişkisi irdelenmektedir. Ayrıca, geleneksel giyim-kuşamın korunmasında Nevruz gibi ritüelistik bayramların stratejik rolü analiz edilmektedir. Bu amaçlar doğrultusunda; tarihsel-karşılaştırmalı analiz, betimsel-tipolojik inceleme ve ikonografik çözümleme yöntemleri kullanılarak, konunun bütüncül bir perspektifle değerlendirilmesi sağlanmaktadır. Böylece metodolojik çeşitlilik, giyim-kuşamın hem maddi hem de sembolik katmanlarının çözümlenmesine imkân tanımaktadır.

Yöntem

Araştırma Tasarımı ve Kapsamı

Bu çalışma, nitel araştırma desenine uygun olarak kurgulanmış olup tarihsel-betimsel bir nitelik taşımaktadır. Araştırmanın evrenini Azerbaycan milli giyim-kuşam kültürü, örneklemi ise dokumacılık ve el sanatlarının tarihsel olarak en yoğun yaşandığı Bakü, Şeki, Gence ve Karabağ bölgelerine ait giyim-kuşam anlayışları oluşturmaktadır. Bu bölgelerin seçilme nedeni; Şeki’nin ipekçilik, Karabağ’ın dokuma ve zengin süsleme, Gence ve Bakü’nün ise

şehirleşme ile değişen estetik formlar açısından temsil gücü en yüksek merkezler olmasıdır. Bu bölgeler, 19. yüzyıl giyim-kuşam tipolojilerinin bölgesel farklılaşmasını sistematik biçimde izlemeye imkân tanımaktadır.

Veri Toplama Süreci ve Araçları

Araştırmada kullanılan veriler, 2024-2025 yılları arasında gerçekleştirilen literatür taraması ve yayımlanmış doküman analizi yoluyla elde edilmiştir.

Müze Katalogları ve Dijital Koleksiyon İncelemesi

Araştırmanın temel verileri, Milli Azerbaycan Tarih Müzesi, Azerbaycan Ulusal Halı Müzesi, Basqal Kelagayı Müzesi ile Şeki, Gence ve Karabağ Bölgesel Tarih ve Etnografya müzelerinin basılı envanter katalogları, sergi kitapçıkları ve resmi dijital koleksiyon portalları üzerinden toplanmıştır. Bu kataloglar 10.06.2024 - 20.04.2025 tarihleri arasında taranmıştır. Çalışmada istifade olunan görsel materyaller “Azerbaycan Milli Geyimleri” [Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi, 2019], “Azərbaycan Xalçaları” [Azərbaycan Ulusal Halı Müzesi, 2021] katalogları ve müzelerin açık erişimli dijital arşivlerden elde edilmiştir. İncelenen tüm etnografik örnekler, ilgili müze kataloglarında envanter numarası, malzeme, ölçü ve ait olduğu dönem ile birlikte yayımlanmış örneklerdir. Bu nedenle ek bir müze araştırma iznine ihtiyaç duyulmamıştır.

Arşiv ve Yazılı Kaynak Analizi

Dönemin sosyo-ekonomik dinamiklerini ve giyim-kuşamın hukuki-kültürel çerçevesini anlamak amacıyla Çarlık Rusyası Dönemi resmi istatistikleri, Kafkasya takvimleri ve dokumacılığın teşvikiyle ilgili 1892 tarihli resmi düzenlemeler birincil kaynak olarak kullanılmaktadır.

Etno-Tarihsel Karşılaştırma

Yazılı kaynaklarda tasvir edilen giyim-kuşam özellikleri ile müze kataloglarında yayımlanmış somut nesneler karşılaştırılarak bilgilerin tarihsel doğrulaması yapılmaktadır. Bu yöntem, yazılı betimlemeler ile maddi kültür verileri arasındaki uyum ve çelişkileri ortaya koymaktadır.

Verilerin Analizi

Elde edilen görsel ve yazılı veriler “Tipolojik Analiz” yöntemine tabi tutulmaktadır. Giyim-kuşamlar; kesim biçimleri, kullanım amaçları ve bölgesel karakteristiklerine göre sınıflandırılmaktadır. Takılar ise sembolik anlamlar ve sosyal statü göstergeleri bağlamında İkonografik Analiz Yöntemiyle değerlendirilmektedir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

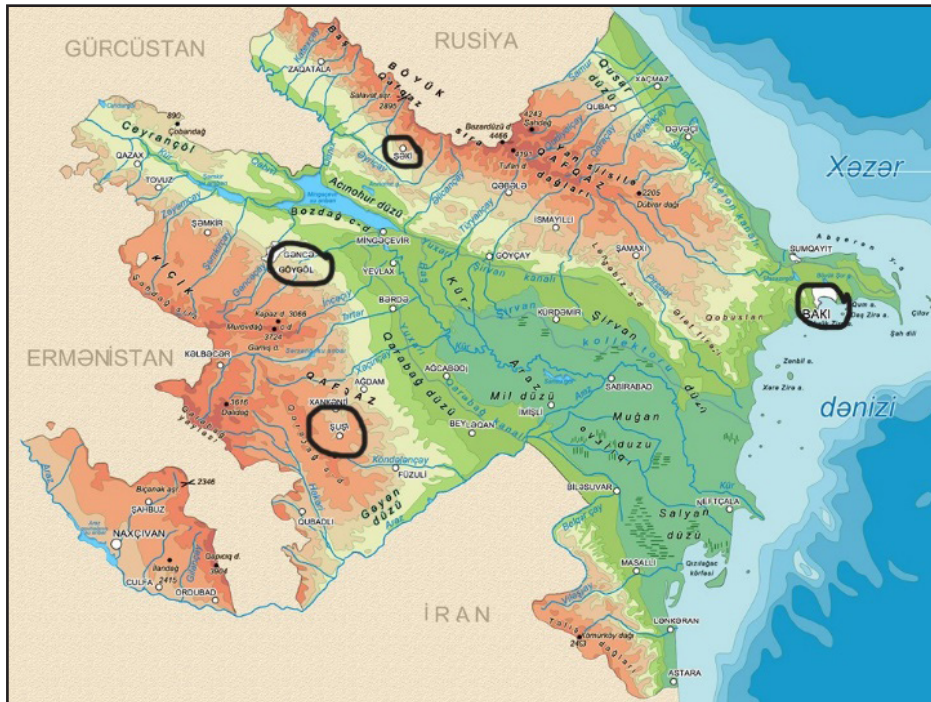
Araştırma, 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın başlarını kapsamaktadır. Materyal bazında ise “kadın giyim-kuşamı” çalışmanın ana sınırını oluşturmaktadır.

Tablo 1*Araştırma Kapsamında İncelenen Müze Katalogları ve Dijital Koleksiyonlar*

Müze Adı	İncelenen Koleksiyon / Fon	Veri Türü ve İçerik	Katalog Yayın Yılı / Dijital Tarama Tarihi
Milli Azərbaycan Tarih Müzesi	Etnografya Fonu Kataloğu [2019]	Arhalık, tuman, köynek ve gümüş aksesuar örnekleri	Katalog: 2019 / Tarama: 10.06.2024 - 15.05.2025
Azərbaycan Ulusal Halı Müzesi	Dokuma ve Nakış Kataloğu [2021]	Geleneksel kumaş türleri (darayı, ganovuz) ve işleme teknikleri	Katalog: 2021 / Tarama: 12.06.2024 - 14.08.2024
Basqal Kelagayı Müzesi	İpekçilik ve Basma Sanatı Kataloğu [2020]	Kelagayı üretimi, geleneksel ahşap kalıplar ve boyama teknikleri	Katalog: 2020 / Tarama: 03.02.2025 - 10.03.2025
Bölgesel Tarih ve Etnografya Müzeleri	Bölgesel Giyim-Kuşam Katalogları [2018-2022]	Şeki, Gence ve Karabağ bölgelerine özgü karakteristik giyim-kuşam parçaları	Tarama: 15.09.2024 - 20.04.2025

Makalede sunulan etnografik veriler, Tablo 1’de belirtilen basılı müze katalogları ve resmî dijital koleksiyon portallarının 2024-2025 yılları arasında sistematik taranması yoluyla elde edilmiştir. Analiz sürecinde kataloglarda envanter numarası, ölçü, malzeme, ait olduğu dönem ve korunma durumu ile birlikte basılmış etnografik örnekler esas alınmıştır. Bu sayede her bir giyim-kuşam parçasının katalog bilgisine dayalı bilimsel açıklaması yapılmıştır.

İncelenen katalogların kapsadığı bölgelerin coğrafi dağılımı Şekil 1’de gösterilmiştir. Bu harita, Azerbaycan’ın farklı dokumacılık ve giyim-kuşam ekollerini temsil eden şehirlerin konumlarını göstermektedir.

Şekil 1*Araştırma Kapsamındaki Temel Dokumacılık ve Giyim-Kuşam Merkezleri*

Not. Natural Earth vektör verileri kullanılarak QGIS 3.28 yazılımında 10.05.2025 tarihinde yazar tarafından üretilmiştir.

Tarihsel Arka Plan: Dokuma Kültürünün Evrimi ve Bölgesel Merkezler

Azerbaycan’da dokumacılık ve giyim-kuşam kültürü, Neolitik Dönem’den itibaren arkeolojik bulgularla (boyalı seramikler, kemik iğneler vb.) izlenebilen köklü bir geçmişe sahiptir. Nahçıvan-Kültepe kazılarında bulunan MÖ 5.-4. binyıla tarihlenen iğ başlıkları, yerli halkın kadim dönemlerden itibaren yün eğirme tekniklerine vakıf olduğunu kanıtlamaktadır (Paşayeva, 2007, s. 77). Orta Çağ boyunca İpek Yolu üzerindeki stratejik konumu sayesinde Şeki, Şamahı ve Tebriz gibi merkezler dünya çapında tanınan dokuma üsleri hâline gelmektedir. Özellikle 14-17. yüzyıl Tebriz minyatürlerinde tasvir edilen zengin giyim-kuşam formları, bu merkezlerde üretilen “bafta”, “darayı” ve “hışkırmız” gibi yüksek kaliteli kumaşların sanatsal bir sentezidir (Mustafayev, 2002, s. 80; Paşayeva, 2007, s. 80). Ancak bu zengin mirasın karakteristik formlarını, toplumsal hiyerarşiyi ve bölgesel kimlikleri en belirgin şekilde yansıtan dönemi, şüphesiz ki 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarıdır. Bu nedenle çalışmanın odağı, geleneksel üretimin sanayileşme öncesi son zirvesini temsil eden bu tarihsel kesit üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu dönem, yayımlanmış müze kataloglarında en yoğun ve bütüncül biçimde belgelenen kültürel veriyi sunmaktadır.

19. Yüzyıl Azerbaycan Kadın Giyim-Kuşamı ve Parçaları

Yayımlanmış katalog ve literatür verilerine göre 19. yüzyıl milli kadın giyim-kuşamı içine dâhil olan giysi türleri belirlenmektedir. Bu giyim-kuşam; üst ve iç gömlekler, cüttüman, taybalaq, darbalaq, zıbın, çepegen, çerkesi, lebbade, nimtenne, küleçe, kâtibi, kürdü, çalma, arhalık, çutçu, leçek, örpek, kelağayı, başmak, çust, çorap, kemer ve çeşitli aksesuar türlerinden oluşmaktadır (Həvilov, 1991, s.141). Bu tipolojik çeşitlilik, Azerbaycan kadın giyim-kuşamının yalnızca işlevsel değil aynı zamanda katmanlı bir estetik sistem olduğunu göstermektedir.

Altın ve gümüşten yapılmış aksesuarlar, giyim-kuşamın temel unsurlarından biri olarak ona sanatsal açıdan milli bir renk katmakta ve giyim-kuşamı tamamlamaktadır. Maddi kültürün diğer unsurları gibi giyim-kuşam da sosyo-ekonomik hayatta meydana gelen süreçlerin etkisine maruz kalmakta ve zamanla köklü değişikliklere uğramaktadır (Həvilov, 1991, s.140). Ancak 19. yüzyılın ortalarına kadar bu değişiklikler fazla göze çarpmamaktadır. Özellikle kırsal bölgelerde yeniliklere karşı muhafazakârlık hissedilmektedir. Kapitalist ilişkilerin köylere çok zor ulaşması nedeniyle geleneksel biçimler daha uzun süre korunmaktadır. Bu sebeple köylerde kadın giyim-kuşamı ve aksesuarlarında devam eden gelenekselliği izlemek daha kolaydır. Bu durum, kırsal bölgelerin kültürel değişime dirençli hafıza mekânları olarak işlev gördüğünü göstermektedir.

Milli giyim-kuşamın önemli yönlerinden biri de kırsal bölgelerde İslam ve Müslüman kurallarına daha sıkı şekilde uyulmasıdır. Bu faktör, kadın giyim-kuşamındaki farklılıklar ve yerel özellikler hakkında kesin bir yargıya varmayı zorlaştırmaktadır. Buna rağmen, bazı etnografik materyallere dayanarak halk giyim-kuşamı ve bu giyim-kuşamı tamamlayan unsurlar hakkında belirli değerlendirmeler yapmak mümkündür. Dolayısıyla dinsel normlar, bölgesel üslupların standartlaşmasını engelleyerek giyim-kuşamda zengin bir yerel çeşitliliğin korunmasını sağlamaktadır.

19. yüzyıl Azerbaycan kadın giyim-kuşam kültürü, bugün Milli Azerbaycan Tarihi Müzesi’nin yayımlanmış “XIX. Yüzyıl Halk Sanatı” kataloğu [2019] ve bölgesel müzelerin envanter katalogları sayesinde detaylı bir şekilde analiz edilebilmektedir. Kataloglarda yayımlanmış etnografik materyaller halkın yaşam tarzını ve geleneksel ev biçimlerini aydınlatan en temel nesnelerdir. Özellikle Milli Azerbaycan Tarihi Müzesi’nin ikinci katında sergilenen “XIX. Yüzyıl Halk Sanatı” ve “Halıcılık ve İpekçilik” bölümleri, dönemin kadın giyim-kuşamında kullanılan kumaşların teknik kalitesini ve estetik çeşitliliğini somut örneklerle ortaya koymaktadır. Bu katalog verileri, yazılı kaynaklarda eksik kalan gündelik giyim-kuşam pratiklerini materyal kültür üzerinden doğrulama imkânı sunmaktadır. Böylece yayımlanmış etnografik koleksiyonlar, tarihsel anlatının maddi delillere dayanan tamamlayıcısı işlevini görmektedir.

Bu bağlamda 19. yüzyılda Azerbaycan, ipek üretimi ve işlenmesinde Kafkasya’nın öncü merkezlerinden biri hâline gelmektedir. Kadın giyim-kuşamında kullanılan zarif kumaşların kaynağı olan ipekçilik sanatı bu

dönemde büyük bir gelişim göstermekte; Şirvan, Şeki ve Basgal gibi merkezler bölgenin önde gelen dokuma üsleri konumuna yükselmektedir. Nitekim 1898 yılında Göyçay’da düzenlenen ipekçilik fuarında sergilenen pek çok numune uluslararası ödüllere layık görülmekte; bu durum, söz konusu bölgelerde dokunan kelağayı ve ipek elbiselerin yalnızca yerel bir kullanım değil, aynı zamanda yüksek bir sanatsal standart taşıdığını kanıtlamaktadır (Paşayeva, 2007, s. 80; Mustafayev, 2002, s. 80; Rzayeva, 2023). Böylece ekonomik güç ile estetik üretim arasındaki doğrudan ilişki, giyim-kuşam üzerinden okunabilir hâle gelmektedir.

Azerbaycan kadın giyim-kuşamının tamamlayıcısı olan başörtüleri, Basgal Kelağayı Müzesi kataloğunda [2020] kayıtlı tahta kalıplar ve dokuma tezgâhları ile tarihsel sürekliliğini kanıtlamaktadır. Basgal Kelağayı Müzesi katalog kayıtları, kelağayı üretiminin sadece bir tekstil işi değil kalıplardan boyama tekniklerine kadar nesilden nesle aktarılan bir aile mirası olduğunu göstermektedir. Kadın giyim-kuşamı, tarihsel süreçte yalnızca tekstil ürünlerinden ibaret kalmamakta; kataloglarda belgelenen tunç, kemik ve demirden yapılmış süs eşyaları ile tamamlanmaktadır. Bu durum, kelağayının maddi kültür nesnesi olmanın ötesinde, somut olmayan kültürel mirasın taşıyıcısı olduğunu ortaya koymaktadır. Arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan antropomorfik figürler ve Orta Çağ’dan 19. yüzyıla uzanan takı gelenekleri, Azerbaycan kadınının estetik anlayışındaki sürekliliği yansıtmaktadır. Özellikle nakışlı hançerler ve sanatsal metal işçiliğiyle hazırlanan aksesuarlar, kadın giyim-kuşamının görkemini ve sosyal statüsünü pekiştiren unsurlar olarak müze kataloglarında seçkin bir yer tutmaktadır (Esedli, 2022, s. 39). Bu bulgular, giyim-kuşamın arkeolojik kökleri olan uzun erimli bir kültürel sürekliliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

19. yüzyıl Azerbaycan kadın giyim-kuşamında arhalık temel üst giysilerden biridir ve yaka biçimi giyen kişinin hangi yöreye ait olduğunun en önemli göstergesidir. Örneğin Karabağ Bölgesi’nde “gonca yaka”, Gazah’ta “meydan yaka” tercih edilirken; Bakü’de dikdörtgen, Şamahı’da ise oval yakalar yaygındır (Mammadova, 2014, s. 850). Bu detaylar, Azerbaycan giyim-kuşam kültürünün tek tip olmadığını, bölgesel estetik okullarının (Şuşa, Şeki, Nahçıvan) varlığını kanıtlamaktadır. Söz konusu bu üslup çeşitliliği, sadece estetik bir tercih değil, aynı zamanda bölgenin iklimsel koşulları ve yerel dokuma merkezlerinin (ipekçilik, şal dokumacılığı vb.) sunduğu imkânlarla doğrudan ilintilidir. Bu durum, Azerbaycan milli giyim-kuşamının homojen (tek tip) bir yapıdan ziyade zengin bir bölgesel polifoni (çok seslilik) arz ettiğini göstermektedir.

Kış aylarında kullanılan kürdü, içi kapitone astarlı ve kenarları tavşan tüyü veya kürklerle süslenmiş kadife üst giysisidir. Özellikle Karabağ kürdeleri ve Horasan’dan getirilen deri işlemeli modeller dönemin modasını belirlemektedir (Mammadova, 2014, s. 850). Lebbade ise rahatlığı ve hafifliği ile öne çıkan, kollarının altı kesik olan bir giysi olup arhalık ve çepegen üzerine giyilmektedir. Sim şeritlerle süslenen bu parça, katmanlı giyim-kuşam estetiğinin bir parçasıdır. Bu katmanlılık, hem iklimsel uyumu hem de sosyal statü gösterimini aynı anda sağlamaktadır.

Alt parça olan tuman (etek), bazen beş-altı kat üst üste giyilmektedir. En dıştaki etek ile iç etek arasına giyilenlere “ara tuman” denilmektedir. Nahçıvan ve Şerur gibi bölgelerde etek boylarının daha kısa olması, coğrafi ve yerel modanın bir yansıması olarak dikkat çekmektedir (Mammadova, 2014, s. 851). Saçları toplamak için kullanılan cuna (pamuklu bez) ve üzerine takılan altın/gümüş işlemeli arahçınlar, kadının sosyal statüsünü simgelemektedir. Bu aksesuar hiyerarşisi, giyim-kuşamın sözsüz bir iletişim aracı olarak işlev gördüğünü kanıtlamaktadır.

Ayakkabılar da sınıfsal farklılıkların göstergesidir. Zengin kadınların ayakkabıları gümüş parçalarla kaplanmakta ve bitkisel motiflerle işlenirken, erkeklerde köylülerin “çarık”, zenginlerin ise “uzunboğaz çekme” giymesi toplumsal ayrımı giyim-kuşam üzerinden okumamıza olanak sağlamaktadır (Mammadova, 2014, s. 855). Böylece giyim-kuşam, cinsiyet ve sınıf kimliğini aynı materyal düzlemde birleştiren çok katmanlı bir sisteme dönüşmektedir.

Son olarak, Azerbaycan kumaşları desenlerine göre üç ana grupta toplanmaktadır: Kur’an ayetleri veya şiirlerin işlendiği Yazılı Kumaşlar, bitkisel ve geometrik desenli Motifli Kumaşlar ve üzerinde av sahneleri gibi belirli bir hikâyenin anlatıldığı Konulu Kumaşlar (Mammadova, 2014, s. 854). Bu sınıflandırma, dönemin giyim-kuşam kültürünün yalnızca estetik değil aynı zamanda sembolik ve anlatısal bir boyut taşıdığını göstermektedir. Dolayısıyla kumaş, üzerine işlenen metin ve imge aracılığıyla taşınabilir bir kültürel belleğe dönüşmektedir.

Geleneksel Baş Süslemeleri, Giysi Formları ve Katmanlı Giyim Estetiği

İslamî kaynaklarda ve dönemin yerli etnografik literatüründe başörtüsü, Müslüman kadın giyim-kuşamının temel unsurlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Bu unsurun kullanımı, başörtüsünü sabitlemek ve saçları toplamak gibi işlevler üstlenen çalma ve örpek (benare, serendaz) türü aksesuarların yaygınlaşmasına yol açmaktadır. Ayrıca “cütqabağı”, “karabatdaq”, “arakçın” ve “tesekqabağı” gibi örnekler de baş giyiminin ayrılmaz parçaları olarak kaynaklarda zikredilmektedir (Veliev, 1996, s.165). Bu işlevsel parçalar, dini normun estetik bir koda dönüştüğünü ortaya koymaktadır.

Baş süslemeleri arasında tacın ise kendine özgü bir yeri vardır. Tac, esasen üst gelir grubuna mensup kadınların başörtüsünü tamamlayan bir unsur olarak kullanılmış, Azerbaycan’da Sovyet iktidarı kurulana kadar yaygın biçimde varlığını sürdürmüştür. Kadın ve kızların kullandıkları arakçın da geniş bir yayılma alanına sahip olmakta, çeşitli boncuklarla süslenerek estetik bir değer kazanmaktadır. Böylece baş süslemeleri, sosyal tabakalaşmayı görünür kılan göstergelerden biri hâline gelmektedir.

19. yüzyıl kadın giyim-kuşamı esasen gömlek, tuman ve arhalıktan oluşmaktadır. Üst gelir grubuna mensup kadınların gömleklerinin yakası düz çizgi boyunca değil, oyma biçiminde kesilmekte ve etrafına altın ve gümüş işlemeli yakalık eklenmektedir. Bunun yanı sıra gömleğin yakası, eteği, bileği ve yan yırtmaçları “bafta”, “haremi”, “karagöz” gibi süslemelerle tamamlanmaktadır. Gömleğin ön eteğine altın ve gümüş paralardan oluşan “eteklik” dikilmekte; ayrıca “arpa”, “midahil”, “hebbabi”, “böyreği altın” gibi unsurları olan farklı eteklikler de kullanılmaktadır. Düşük gelirli kadınların gömlekleri ise oldukça sade olup yalnızca kaytan ve köbelelerle süslenmekte; tumanlarının eteklerine “bacalı” adı verilen altın ve gümüş paralardan iki-üç sıra süsleme işlenmektedir (Həvilov, 1991, s.141).

Gömleklere uygun olarak tumanlar dikilmektedir. Maddi imkânlarla bağlı olarak düşük gelirli kadınların tumanları ucuz kumaşlardan hazırlanırken, üst gelir grubuna mensup kadınların tumanları pahalı kumaşlardan, pileli ve fırfırlı biçimde yapılmaktadır. Bu tumanların eteklerine “bacalı” adı verilen altın ve gümüş paralardan iki-üç sıra süsleme işlenmektedir (Həvilov, 1991, s.141; “Azerbaycan Milli Geyimləri” kataloğu, 2019, s. XX). Katmanlı tuman kullanımı, hem ekonomik gücü hem de mahremiyet kodlarını aynı anda sergilediği belirtilmektedir.

Şekil 2

Azerbaycan Milli Kıyafetleri

Not. “Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi, 2019, s. 47. Envanter No: MATM-EF-2012.

Milli giyim-kuşam türlerinden biri olan arhalığın yaka ve etek kısmı da “bafta”, “karagöz” ve “serme” gibi süslemelerle bezenmektedir. Bunun yanı sıra kadın üst giyim-kuşamının “lebbade”, “küleçe”, “çepegen”, “nimtenne” ve “çerkesi” adı verilen türleri mevcuttur. Çepegenin yakasında altın ve gümüş paralardan yararlanılırken, çerkesi adı verilen üst giysilere düğmeler işlenmektedir. Bu çeşitlilik, üst giyimde bölgesel ekollerin form üzerinden nasıl ayrıştığını ortaya koymaktadır.

Kadınlar arasında “zıvın” adlı üst giysi türü ise kışlık giyim-kuşam grubuna dâhildir. Yarım kollu, koltuk altı açık olan bu giysi koyu renkli sade kumaştan dikilmektedir. Etnograf Karakaşlı, bu giysi türünün bölgeler arasında daha geniş yayıldığını ve “ara zıvın” ile “üst zıvın” olmak üzere iki çeşidinin bulunduğunu belirtmektedir. “Üst zıvın”ın yüzeyi bakır ve gümüş paralalar, pilaklar ve dekoratif düğmelerle süslenmekte, Tovuz-Şemkir Bölgesi kadınları için karakteristik bir unsur hâline gelmektedir (Karakaşlı, 1964, s. 136-137; Veliev, 1996, s. 68). Zıvın örneği, giyim-kuşamın iklim ve coğrafya ile kurduğu doğrudan ilişkiyi işaret etmektedir.

Son olarak, kadın giyim-kuşamının önemli unsurları arasında toka ve kemerler de yer almaktadır. Bu aksesuarlar, üst giyim-kuşamın ayrılmaz parçaları olarak 20. yüzyılın başlarına kadar popülerliğini korumakta ve kadın giyim-kuşam kültürünün tamamlayıcı öğeleri arasında yer almaktadır. Kemer ve tokalar, bedeni saran bir sınır çizerek hem formu hem de toplumsal anlamı sabitleyen simgesel nesneler olarak değerlendirilmektedir.

Şekil 3

Azərbaycan Milli Kiyafətləri

Not. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi, 2019, s. 112-114. Envanter No: MATM-EF-3451, MATM-EF-3478, MATM-EF-3502.

Sosyal ve Ekonomik Durumun Giyim-Kuşama Yansıması

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan, özellikle Bakü’de petrol endüstrisinin hızla gelişmesiyle büyük bir ekonomik dönüşüm yaşamıştır. Bu dönem, Ağa Musa Nağıyev ve Hacı Zeynalabdin Tağıyev gibi varlıklı ailelerin yükselişiyle karakterize edilmektedir. Kaynaklarda belirtildiği üzere, petrol serveti toplumsal tabakalaşmayı derinleştirmekte; bu durum kadın giyim-kuşamı ve süslemelerinde belirgin bir sosyo-ekonomik farklılaşma yaratmaktadır. Zengin kesimde giyim-kuşam; kadife, ipek ve atlas gibi lüks kumaşlar üzerine ağır altın-gümüş işlemler, elmas, zümrüt ve yakut gibi değerli taşlarla bezenirken; kırsal ve orta-alt sınıflarda pamuklu veya yünlü kumaşlardan yapılan daha sade ve geleneksel formlar hâkimiyetini sürdürmektedir. Söz konusu bu maddi kontrast, giyim-kuşamın sadece bir örtünme aracı olmanın ötesinde, toplumsal tabakalaşmayı görünür kılan bir iletişim dili işlevi gördüğünü göstermektedir. Bu bağlamda, kumaşın kalitesi ve aksesuarların ihtişamı, bireyin sosyo-ekonomik gücünü kamusal alanda yansıtan bir gösterge niteliği taşımaktadır.

Bununla birlikte, söz konusu ekonomik refah süreci, bölgedeki karmaşık siyasi gelişmeler ve dış müdahalelerle eşzamanlı bir seyir izlemektedir. Döneme dair literatürde, emperyalist büyük güçlerin Kafkasya üzerindeki stratejik çıkarları, Ermenilerin Nahçıvan üzerindeki toprak talepleri ve Azerbaycan Türklerine yönelik şiddet olayları (Şihaliyev, 2016) gibi meselelerin halkın sosyal dokusunu derinden etkilediği ifade edilmektedir. Bazı çalışmalara göre, yaşanan bu toplumsal gerilimler karşısında milli giyim-kuşam ve süsleme sanatı, sadece bir gösteriş unsuru olmaktan çıkmakta; halkın manevi dünyasını, direnişini ve inancını yansıtan bir ifade biçimi (Horton, 2013) hâline gelerek milli kimliğin muhafazasında rol oynamaktadır. Böylece giyim-kuşam, savaş ve kriz dönemlerinde maddi değerden manevi bir ifade alanına dönüşerek kolektif hafızayı taşıdığı ileri sürülmektedir.

Geleneksel bir kadın ayakkabısı olan başmak, bu ekonomik farklılığın somut örneklerinden biridir. Genel olarak boncuklar, sim işlemler ve çiçek motifli nakışlarla süslenen başmaklar, varlıklı ailelerde elmas, inci ve diğer değerli taşlarla kaplanarak bir statü sembolüne dönüşmektedir. Zengin kadınların ayak bileklerine kadar inen bu ihtişamlı ayakkabıları, sahip olunan servetin bir yansıması olarak değerlendirilmektedir. Ayağa giyilen bir nesnenin mücevherle donatılması, servetin teşhir edildiği kültürel bir kod olarak yorumlanmaktadır.

M. S. Süleymanov’un “Duyduklarım, Okuduklarım ve Gördüklerim” adlı anı kitabında aktardığı bilgiler, bu toplumsal farklılaşmanın giyim-kuşam üzerindeki tezahürünü betimlemektedir:

Bir defasında milyoncuların eşleri hayır amacıyla ‘İsmailiye’ binasında ziyafet düzenlemişlerdi. Söylenene göre, o ziyafeti tasvir etmek mümkün değilmiş; mücevherler, platin-altın içinde yüzen kadınların kahkahaları binanın görkemli salonlarında yankılanıyormuş... Ağa Musa’nın Gürcü eşi süs, giysi ve mücevherde birinci sırada yer alıyordu. Baştan aşağı zümrütler, çiçekler, kuşlar, kelebekler içindeydi. Hatta ayakkabıları bile parlıyordu... Müslüman Cemiyetinin hayır merasiminde Sona Hanım’ın güzelliğine ve üzerindeki mücevherlere herkes hayran kalmıştı. (Süleymanov, 1989, s. 97).

Bu anlatı, petrol sermayesinin kamusal mekânda bir gösteri biçimine dönüştüğünü ve kadın giyim-kuşamının bu gösterinin taşıyıcısı olduğunu ortaya koymaktadır.

M. S. Süleymanov’un bu betimlemeleri, petrol burjuvazisinin yükselişiyle birlikte giyim-kuşamın geleneksel bir aidiyet simgesi olmanın yanı sıra yerel zenginliğin Avrupa modasıyla harmanlandığı bir prestij unsuru hâline geldiğini göstermektedir. Bu dönemde toplumdaki ekonomik farklılık, kendisini giyim-kuşam üsluplarında açıkça hissettirmektedir: Zengin kesim ağır mücevherler, taş işlemeli başmaklar ve altın örgülü ipek kaftanlarla statüsünü sergilerken; orta ve alt tabaka daha çok işlevselliğe odaklanarak sade kumaşlardan hazırlanan ve sınırlı nakış süslemeli giyim-kuşama yönelmektedir. Kırsal bölgelerde ise halkın dış etkilere kapalı kalarak İslami geleneklere sadık, daha mütevazı ve dayanıklı giyim-kuşam formlarını koruması, kaynaklarda yeniliklere karşı sergilenen kültürel bir süreklilik olarak değerlendirilmektedir. Petrol dönemi Bakü’sündeki bu kontrast, aynı zamanda Cedidizm hareketi gibi reformist akımların kadın hakları ve eğitim tartışmalarını da etkileyen görsel bir

zemin hazırladığı belirtilmektedir. Giyim-kuşamdaki bu lüks, ekonomik gücün sembolik dili hâline gelmekte ve Sovyet Dönemi'ne kadar toplumsal tabakalaşmanın göstergesi olarak kaydedilmektedir. Dolayısıyla giyim-kuşam, ekonomik modernleşmenin kültürel alanda yarattığı değişimleri okumak için önemli bir kaynak niteliğindedir.

Batılılaşma Dönemi ve 20. Yüzyıl Başındaki Değişimler

19. yüzyılın sonlarına doğru Azerbaycan kültürünün çeşitli alanlarında olduğu gibi giyim-kuşam kültüründe de önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Yeni sosyal tabakaların oluşmasıyla birlikte farklı yönler daha belirgin hâle gelmekte, yerel giyim-kuşamın yanı sıra Avrupa tarzında dikilmiş giyim-kuşama üst gelir grupları arasında eğilim artmıştır. Kadınlar, giyim-kuşamlarının renklerine uygun değerli taşlardan yararlanmaktadır; yakut, firuze ve zümrüt gibi taşlar kırmızı, mavi ve yeşil giyim-kuşamla uyum sağlamaktadır. Büyük şehirlerde yaşayan Rus, Yahudi, Tatar ve diğer milletlerin temsilcileri de Azerbaycan'a özgü giyim-kuşamın bazı unsurlarını kullanmaktadır. Bu kültürlerarası etkileşim, Bakü gibi liman şehirlerinin kozmopolit kimliğinin giyim-kuşam üzerinden okunabileceği değerlendirilmektedir.

Milli giyim-kuşamın daha çok köylerde korunması, bu dönemde ticaret ve zanaatkarlığın köylerde şehirlere kıyasla daha zayıf gelişmesi ve giyim-kuşamda yerel koşullardan kaynaklanan özelliklerin ön planda olmasıyla bağlantılıdır. Buna karşılık büyük şehirlerde dışarıdan getirilen aksesuarlar halkın, özellikle de üst gelir gruplarına mensup ailelerin yaşamına hızla dâhil olmaktadır. 19. yüzyılın sonlarında Azerbaycan kadınlarının giyim-kuşamı ve aksesuarlarında yaş farkı ile toplumsal tabakalaşmanın belirtileri henüz tüm canlılığıyla görülmektedir; bu dönemde kullanılan 'cütqabağı' ve kanca zinciri gibi süsleme türleri sosyal statünün önemli göstergelerindendir. Ancak 20. yüzyılın başlarında Sovyet iktidarının kurulmasıyla birlikte giyim-kuşam kültüründe ideolojik ve köklü değişiklikler meydana gelmekte, bu geleneksel süsleme türleri 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren neredeyse tamamen modadan düşerek yerini daha sade ve tek tip bir anlayışa bırakmaktadır (Hadiyeva, 2009, s. 110). Böylece giyim-kuşam, siyasi rejim değişikliğinin bireysel beden üzerindeki görünür yansımalarından biri olarak değerlendirilmektedir.

Azerbaycanlı kadınların yaşam tarzı, giyim-kuşamı ve aksesuarları hakkında H. Sarabski'nin "Eski Bakü" adlı eserinde de ilginç bilgilere rastlanmaktadır. Yazar, geçmişte kadınların dört duvar arasında mahkûm, mazlum ve cahil bir hâlde yaşadıklarını, kamusal alanlara çıkmadıklarını ve yalnızca düğün, yas ile hamama gittiklerini belirtmektedir. Sarabski'nin tasvir ettiği üst gelir gruplarına mensup kadınların gösterişli giyim-kuşamı ve mücevherleri, dönemin sosyal eşitsizliğini ve kadınların toplum içindeki konumunu gözler önüne sermektedir (Sarabski, 1982, s.172). Bu anlatılar, edebî metinlerin etnografik veri olarak kullanılabileceğine işaret etmektedir.

Azerbaycan halkının giyim-kuşamındaki renklilik, etnik çeşitlilikle de bağlantılıdır. Bu bağlamda E. Kerimov'un "XIX. Yüzyılda Azerbaycan'da Yaşayan Etnik ve Etnografik Grupların Araştırma Tarihinden" başlıklı çalışması bu konuda önemli veriler sunmaktadır (Kerimov, 1977, s.75). Makalede, dönemin yabancı yazarları M. M. Kovalevskiy, A. İ. Plotto, İ. A. Ogranoviç, M. S. Bejanov ve diğerlerinin Tatlar, Şahsevenler, Yahudiler ve Çingenelerin yaşam tarzı ve giyim-kuşamı hakkında verdikleri bilgiler ön plana çıkarılmaktadır. Bu veriler, Azerbaycan coğrafyasında yaşayan farklı halkların giyim-kuşamlarındaki özgün özellikleri koruyabildiklerini göstermektedir. Özellikle Şeki-Zagatala ve Lenkeran-Astara bölgelerinin kadınları, giyim-kuşamlarıyla diğer bölge kadınlarından ayrılmaktadır. Etnik çeşitlilik, giyim-kuşamda tek bir "millî" kalıbın olmadığını, çoğulcu bir estetik haritanın varlığını ortaya koymaktadır.

Kol ve parmak süslemeleri arasında yer alan bilezikler ve yüzükler giyim-kuşamla doğrudan bağlantılı olmadığından, onların kullanımı serbesttir. Etnografik materyaller, Azerbaycanlıların giyim-kuşamlarına her yaş dönemine (kız, gelin, gençlik, annelik ve yaşlı kadınlar) özgü belirli aksesuar gruplarının eşlik ettiğini ortaya koymaktadır. Burada yaşı yanı sıra kadınların fiziksel gelişim dönemi ve toplumsal rollerinin de etkisi bulunmaktadır. Bu durum, giyim-kuşamın bir kadının yaşam döngüsünü kodlayan görsel bir takvim işlevi gördüğü ileri sürülmektedir.

Azerbaycan kadınları özellikle bayram günlerinde yeni giyim-kuşam ve aksesuarlara, rengârenk libaslara önem vermektedir. Bu gelenek günümüze kadar devam etmektedir. Nevruz Bayramı bu bağlamda özel bir yere sahiptir. Azerbaycan halkı, yeni gün anlamına gelen Nevruz'a büyük değer vermektedir. Bayram öncesi ve bayram günlerinde kullanılan giyim-kuşam, milli kimliğin ve kültürel sürekliliğin bir göstergesi olarak önem taşımaktadır. Nevruz'un milli bayram olması nedeniyle günümüzde beylerin ve hanımların daha çok milli giyim-kuşama ve aksesuarlara yönelmeleri kültürel mirasın yaşatılması açısından anlamlıdır. Bayram ritüelleri, giyim-kuşamı gündelik bir ihtiyaçtan çıkarıp kolektif hafızanın taşıyıcısına dönüştürdüğü düşünülmektedir.

19. yüzyılın son çeyreği, Azerbaycan ve Osmanlı coğrafyasında giyim-kuşamın yalnızca bir moda tercihi değil, aynı zamanda bir güvenlik ve kimlik politikası hâline geldiği dönemdir. Bu dönemde giyim-kuşam, devletin tebaasını kontrol etme ve sınıflandırma aracı olarak kullanılmaktadır. Feracelerin Batılı formlardaki kabarık kollu elbiselerle kullanımının zorlaşması çarşafa olan rağbeti artırmakta, ancak II. Abdülhamid'in 1892 tarihli fermanı çarşafın "matem elbisesi giymiş Hristiyan kadınlarına benzeme" riski taşıdığını ve asayiş bozacak şekilde erkekler tarafından bir "fesat perdesi" olarak kullanılabileceğini belirterek yasaklamaktadır (Kocabaş Atılğan, s.110). Leyla Saz'ın bu dönemi tasvir ederken çarşafı "nefes almayı zorlaştıran bir azap" olarak nitelemesi, kadınların moda uğruna katlandıkları fiziksel zorlukları ve çarşafın sağladığı "refikaya ihtiyaç duymadan sokağa çıkma özgürlüğünü" gözler önüne sermektedir (Saz, 1958, s. 66). Bu veriler, giyim-kuşamın beden siyaseti ile doğrudan ilişkili bir denetim alanına dönüştüğünü ortaya koymaktadır.

Osmanlı ve Azerbaycan gibi çok kültürlü yapılarda, Müslüman ve gayrimüslim halkın dış görünüşten ayırt edilebilmesi devletin öncelikli amaçlarından biri olmaktadır. Bu bağlamda 16. yüzyıldan 19. yüzyıl sonuna dek uygulanan kılık kıyafet düzenlemeleri, toplumsal tabakalaşmanın ve dini aidiyetin görsel bir nişanesi olarak kabul edilmektedir (Turan, 2005, s. 239). Söz konusu hiyerarşik renk paleti dikkat çekmektedir: Ermeni kadınların kırmızı şapka, Rumların siyah pabuç, Yahudilerin ise mavi renk kullanma zorunluluğu, toplumsal hiyerarşinin giyim-kuşam üzerinden görselleştirilmesinin bir örneğidir. Hamamlarda gayrimüslim kadınların peştamallarına takılan demir halkalar ve çingiraklar (alâmet-i farika), ayrımcılığın yalnızca sokakta değil, kamusal mahrem alanlarda dahi sesli bir uyarıcıya dönüştüğünü göstermektedir (Kocabaş Atılğan, s.111). Sonuç olarak giyim-kuşamın, çok dinli imparatorluklarda hukuki statünün bedene işlendiği bir metin işlevi gördüğü ifade edilmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Milli giyim-kuşam, Azerbaycan halkının binlerce yıllık tarihinden süzülüp gelen zengin kültürel mirasının, estetik anlayışının ve toplumsal kimliğinin önemli yansımalarından biridir. Yapılan bu çalışma göstermektedir ki Azerbaycan milli giyim-kuşam kültürü tek taraflı bir gelişme değil coğrafi şartlar, dini inanışlar, ekonomik ilişkiler ve komşu halklarla girilen kültürel etkileşimlerin bir sentezi olarak şekillenmektedir. Özellikle 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarını kapsayan dönem, geleneksel çizgilerin korunduğu, ancak sanayileşme ve Batılılaşma etkilerinin de giyim-kuşam üzerinde hissedilmeye başlandığı kritik bir geçiş aşamasını temsil etmektedir. Bu durum, Azerbaycan giyim-kuşamının durağan bir gelenek değil, tarihsel süreçte sürekli müzakere edilen dinamik bir alan olduğuna işaret etmektedir.

Araştırma sonucunda elde edilen veriler, Azerbaycan'ın Şeki, Şuşa, Tebriz ve Gence gibi tarihsel dokumacılık merkezlerinin yalnızca yerel ihtiyacı karşılamakla kalmayıp bölge genelinde bir moda ve zanaat ekolü yarattığı görülmektedir. Giyim-kuşamın tamamlayıcı unsuru olan kuyumculuk ürünleri ise sosyal statünün, yaş dönemlerinin ve medeni durumun belirlenmesinde birer "göstergebilimsel" araç olarak kullanılmaktadır. Varlıklı kesimin kullandığı kıymetli taşlarla bezeli altın aksesuarlar ile halkın kullandığı gümüş işlemler arasındaki farkın, dönemin sosyo-ekonomik tabakalaşmasını ve "Bakü Milyonerleri" döneminin yarattığı lüks tüketim algısını yansıttığı anlaşılmaktadır. Böylece kuyumculuk, giyim-kuşamın sessiz dilini konuşan sosyal kodlayıcı işlevi gördüğü değerlendirilmektedir.

Özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan “Batılılaşma sancıları”, giyim-kuşam üzerinden bir kimlik mücadelesine dönüşmektedir. İncelenen fermanlar ve yasaklar, devletin giyim-kuşam aracılığıyla toplumu kontrol etme çabasını gösterirken kadınların şeffaf yaşmaklar ve modifiye edilmiş feracelerle geliştirdiği “estetik direniş”, bireysel beğenin otorite karşısındaki esnekliğini ortaya koymaktadır. Bu durum, Azerbaycan kadınının modernleşme sürecinde yalnızca pasif bir kullanıcı değil gelenekle yeniliği harmanlayan aktif bir özne olduğu düşünülmektedir. Giyim-kuşam, bu bağlamda siyasi otorite ile bireysel irade arasında sürekli pazarlık yapılan bir mücadele alanına dönüşmektedir.

Geleneksel giyim-kuşam, maddi kültürün bir parçası olarak halkın etnik özelliklerini ve yaşam tarzını koruyarak geçmişe ve bugüne dair bakış açısı sunma potansiyeli taşımaktadır. Bu mirasın korunması yalnızca nostaljik bir değer taşımamakta, aynı zamanda milli kimliğin sürdürülebilirliği açısından stratejik bir öneme sahip olmaktadır. Günümüzde Nevruz Bayramı gibi milli kutlamalarda bu giyim-kuşama duyulan ilginin artması, halkın köklerine olan bağlılığının güçlü bir göstergesidir. Bu canlanma, giyim-kuşamın müzelerde dondurulmuş bir nesne değil, yaşayan kültür pratiği olduğunu düşündürmektedir.

Estetik bir değer taşımanın ötesinde toplumsal bir sembol hâline gelen bu libaslar, modern moda anlayışı ile harmanlanarak gelecek nesillere aktarılmalıdır. Günümüzde “etnik-modern” senteziyle podyumlara taşınan kelağayı ve arhalık gibi unsurlar, bu kadim mirasın küresel moda literatüründe yer bulma potansiyelini taşımaktadır. Sonuç olarak, Azerbaycan milli giyim-kuşamı, Türk dünyasının ortak kültür havzasında özgün bir yere sahip olup zengin ornament (nakış) yapısı, sembolik anlam yükleri ve özgün kesim teknikleriyle dünya tekstil tarihinde de derinlemesine incelenmesi gereken nadide bir hazinedir. Dolayısıyla Azerbaycan giyim-kuşamı, yerel bir etnografik veri olmaktan çıkarak evrensel tasarım diline katkı sunabilecek teorik bir model olarak okunabileceği değerlendirilmektedir.

Kaynakça

Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi. (2019). *Azərbaycan milli geyimləri kataloğu*.

Esedli, G. (2022). Azerbaycan’da etnografik materyallerin ve müzelerin tarih öğretiminde rolü. *Uluslararası Prof. Dr. Halil İnalçık Tarih ve Tarihçilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde (ss. 35-42). Türk Tarih Kurumu Yayınları. <https://doi.org/10.37879/9789751749994.2022.3>

Evliya Çelebi (1983). *Kniga puteşestviya (Iz vleçeniya iz soçineniya turetskogo puteşestvennika XVII veka)* (Vyp. III). Nauka.

Hadiyeva, K. G. (2009). XIX-XX əsrin əvvəllərində *Azərbaycanda ənənəvi qadın bəzəkləri (Tarixi-etnografik tədqiqat)*. Xəzər.

Həvilov, H. A. (1991). *Azərbaycan etnoqrafiyası*. Elm.

Horton, J. (2013). *A different way to pray. Leaven*, 21(4), 215-219.

- Karakaşlı, K. T. (1964). *Material'naya kul'tura azərbaydjanssev severo-vostoçnoy i tsentral'noy zon Malogo Kavkaza (Istoriko-etnografiçeskoy issledovanie)* (G. M. Araslı, Ed.). AN Azerb. SSR.
- Kerimov, E. A. (1977). İz istorii izuçeniya etniçeskix i etnografiçeskix grupp Azerbaydjana v XIX v. *AES*, 3, 11.
- Mammadova, A. (2014). Azerbaycan'ın 19. yüzyıl yöresel kıyafetleri. *VIII. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri: Geleneksel Giyim-Kuşam ve Süsleme içinde* (ss. 848-856). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Mustafayev, C. M. (2002). *Xanlıqlar dövründə Azərbaycanca sənətkarlıq*. Elm.
- Paşayeva, V. (2007). Azerbaycan halı sanatı tarihine bir bakış. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, 11, 77-88.
- Rzayeva, G. (2023). Azerbaycan dokuma sanatının tarihi gelişimi ve geleneksel kumaşları. *Kırşehir Haber*, 40. <https://www.kirsehirhaber40.com/azerbaycan-dokuma-sanatinin-tarihi-gelisimi-ve-geleneksel-kumaslari>
- Sarabski, H. (1982). *Köhnə Bakı*. Yazıçı.
- Saz, L. (1958). Bir buçuk asır evvel sarayda kadınlar. *Yeni Tarih Dergisi*, 13.
- Şihaliyev, E. (2016). Ermenilerin Nahçıvan iddiaları ve XX. yüzyıl başlarında yapılan katliamlarda büyük güçlerin rolü. *Ermeni Araştırmaları*, 53, 175-192.
- Süleymanov, M. (1989). *Eşitdiklərim, oxuduqlarım, gördüklərim*. Azərənəşr.
- Turan, N. S. (2005). 16. Yüzyıldan 19. yüzyıl sonuna dek Osmanlı devletinde gayrı müslimlerin kılık kıyafetlerine dair düzenlemeler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60 (4), 239-267.
- Veliev, F. İ. (1996). *Material'naya kul'tura Zapadnoy zony Azerbaydjana XIX – naçale XX vv*. Elm.